

Aratás és cséplés a Mezőföldön

Népünk hagyományos táplálkozásában a gabonaművek fontosságát jelzi, hogy némely vidékek tájnyelvében a gabonát *életnek* nevezik. A szántás-vetéstől az aratás cséplésén át a kenyérsütésig tartó munkafolyamatnak, az elvetett búzától a kenyérig tartó útnak különös jelentősége volt a népeletben. A Péter-Pál napja (június 29.) utáni hetekben a munkák közül az aratás szolgáltatta a határba az ország lakosságát. Az aratásnak a nép egész évi kenyeré előteremtése szempontjából óriási jelentősége volt. Mindenki igyekezett részt venni a nagy munkában, s a részvételt a felsőbb hatóságok is lehetővé tették. A diákok Péter-Pál napján elhagyták kollégiumaikat, hogy odahaza az aratásban segíthessen. Még az iparostanoncok számára is néhány hét aratási szabadságot adott a mester, aki a legtöbb esetben maga is aratott. Ugyanígy aratási szabadságot kaptak katonáink a honvédségtől. Honvédcapataink a kelet-magyarországi, észak-erdélyi és székelyföldi bevonulásának nemzetközi feltételei már 1940. július első felében megteremtődtek. A tényleges bevonulás azonban az aratás és cséplés elvégzése miatt szeptember második hetére tolódott el. A bíróságokon az aratás heteiben törvénykezési szünetet tartottak, a kasza mellől senkit nem lehetett a törvénybe idézni. Aratás után kellett bevonulni a börtönbe az elítélteknek is, hogy munkájukkal családjuk következő évi kenyerét még előteremthessék. Napjainkban e nagy munka kezdetéről, eredményeiről, nehézségeiről legtöbbször csupán a rádióból, a televízióból, vagy az újságokból értesülnek. Ma néhány ezer ember gépekkel lebonyolítja az aratást-cséplést, amit fél évszázaddal ezelőtt még földművesek százezrei verejtékes munkával végeztek el.

Aratás idején napfelkeltétől napnyugtáig üres volt a falu. Ilyenkor legtöbbször eredménytelenül távozott a házaló vándorkereskedő, az ügynök vagy a néprajzkutató. Hegyi Imre néprajz szakos egyetemi hallgató 1947-ben az 1848-as néphagyományok országos gyűjtőakciójában azt a feladatot kapta, hogy Mórán és Nagyigmádon derítse fel a móri csatához fűződő népmondákat, elbeszéléseket. Gyűjtőútja során, július 1-jén érkezett meg Móra, 7-én Nagyigmádra. A budapesti Néprajzi Múzeum adattárában őrzött gyűjtőfüzetében ezt olvashatjuk: „Éppen rosszkor érkezem: már javában folyik az aratás, és a nép nem ér rá segítségemre lenni.”

Falusí József és családja arat Balatonbozsokon az 1930-as évek második felében

A gabona-betakarítás emberi erővel végzett nagy munkáját népdalok, versek, festmények is megörökítették. A magyar aratódalok közül a Fejér megyei Sári-pusztán a két világháború közötti időszakban végzett uradalmi aratást megéneklő így szól:

*Sáríba már megverték a rézdobot:
Keljetek fel, szegény kepés aratók!
Csináljatok harminc keresztkötelet,
Úgy ad nektek a Hunyadi kenyeret!*

Az aratásról, a takarodásról, az asztagözérsről és a cséplésről Csanádi Imre (1920–1991) több versében is megemlékezett. Csanádi Imre az 1930-as évek végén Zámolyon szüleinevel együtt maga is részt vett ezekben a munkákban. 1938-ban keletkezett *Nyár* című versének néhány sorát idézem:

*Nagy szekerek jönnek, kévékkel rakva rogyásig,
asztag tornyosodik tág-teres udvarokon...
Cséplő bűg valahol, lomhán nyámmogja a szalmát,
leng mérges pora, port krákok a mord masinás.*

Pieter Bruegel németalföldi festő a New York-i Metropolitan Museum-ban látható *Aratás* című festményén és 1563-ban keletkezett *Az aratók* című metszetén a középkor végi nyugat-európai aratást tanulmányozhatjuk. Az utóbbin férfiak kaszával vágják a gabonát, asszonyok kézzel szedik kévébe, egy ülő férfi hatalmas cserépkorsóból iszik, egy alak kosarakban egzotikus gyümölcsöket hoz az aratóknak. Mindkét képen már a mai formájú kasza az aratóeszköz. Ugyanakkor Európa egyes vidékein szinte századunk közepéig a sarló volt a fő aratószerszám.

Tirolban a meredek hegyoldalak szántóföldjein sarlóval vágták le az asszonyok a rozst, amit óriási kévékbe kötve a férfiak a fejükön-hátukon hordtak be a pajtába, ahol férfiak és nők kézi cséppel elcsépeleték. Hazánkban, a Nyírség falvaiban egészen az első világháború végéig használták az aratósarlót. Máshol már jóval korábban a marokszedés segédeszköze lett. Erre a célra fából hajlított fasarlót is alkalmazták, amelynek egy példánya a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban is megtalálható.

A mezőföldi uradalmakban a két világháború közötti időszakban a hathónapos summásokon kívül aratás idejére külön hónapos munkásokat fogadtak fel, akik Heves, Borsod, Zala, Vas és Sopron megyéből érkeztek. Rajtuk kívül a környező falvakból, főként Enyingről és Lajoskomáromból dolgoztak az uradalmi földeken részes aratók. Napkelte előtt kezdték a munkát. Ha volt, akkor ilyenkor ittak egy pohár pálinkát, úgy álltak neki a szalmakötél készítésnek. Ezután elfogyasztották az igen korai *bagófrüstök*-öt, majd megkalapálták a kaszát, s elkezdték az aratást. A reggeli fél 8-tól 8-ig tartott, utána délig vágták a gabonát. Délben megérkezett az ebédhordó kocsí. Az asszonyok, a megfőzött ebédet kosárba téve, ezzel küldték ki az aratóknak. Az ebédidő 1 óráig tartott, majd a fél öt-öt óra közötti félórás uzsonnaidőt leszámítva egészen sötétedésig arattak.

A kaszát kalapálással és *köszörüléssel* élesítették. Fejér megyében a kaszkalapálás két eszköze az üllő és a kaszkalapács. Kétféle üllőt használtak: a magyar és a német üllőt. A magyar üllő szélesebb, domború tetejű, rajta a kasza élét a kalapács vékony végével, a *smórájával* verték. A német üllő teteje majdnem élesre van hagyva. csak olyan széles, amilyen szélesre kalapálják a kasza élét. Teteje ennek is egy kicsit domborodott, *bőtja* volt. Ennél a kalapács vastagabb végét használták, aminek domborúnak kellett lenni, hogy kalapáláskor ne repedezzen meg, ne habosodjon ki a kasza éle. A német üllőhöz egy kis szék is kapcsolódik, amelyen a kalapáló ember ül. Bodméri adatközlőm, az 1914-es születésű Csónaki István számos finom megfigyelését mondta el nekem a kaszával kapcsolatban: „Az én apám magyar üllővel kalapált, azzal tanulta meg. A német üllővel könnyebb dolgozni, rossz szemmel is vékonyra ki lehet rajta verni. Üllőket a kovácsok csináltak elkopott stószreszelőkből, a legjobbakat a vándoriparosok készítették. Ha kemény volt a kasza, kiveréskor megrepedezett. Ebédidőben kidobták a napra, a hőtől meglágyult. Nagy kenyérkereső szerszám volt a kasza, ahhoz nagyon kellett érteni. A kaszanyelet itthon csinálták famunkás parasztemberek. Itt egy kacsos (fogantyús) volt a kaszanyél, a szomszédos sváb községekben két kacsos. Egy sváb ember együtt aratott egy magyarral. Te soha nem *köszörültsz*, mindig jól fog a kaszád – mondta a sváb a magyarnak. Azért mert én egy tábla szalonnát az oldalamba akasztottam, válaszolta a magyar. Na majd én is hozok, mondta a sváb. Nem értette. Télen kellett volna a szalonnát megenni, hogy nyáron legyen ereje aratni.”

Uradalmi aratás az iváncsai Katalin-majokban, 1941-ben

Cséplés az enyingi termelőszövetkezetben, 1954-ben

Napjában többször is *köszörülték* a kaszát a kaszakövel, amit a nadrágszjúkra akasztott vizes tokmányban tartottak. A tokmány korábban az ökör szarvából, századunkra már bádogból készült. *Köszörüléskor* a vizes kaszakövet mindkét oldalról jó erősen a kasza éléhez húzkodták.

A Mezőföld kisparaszti gazdaságaiban dolgozó két kaszából és két marokszedőből álló aratócsoportot *bokornak* neveztek. (A Balatonnál *halászbokornak* nevezik az együtt dolgozó halászok csoportját.) Az aratásnál ők négyen dolgoztak össze. Az első kaszás marokszedője terítette a kötelet, amibe a második kaszás marokszedőjével együtt két félmarkot tettek. Ebből lett egy kéve, amit a második kaszás marokszedője kötött be. Az uradalmakban, ahol több aratópár (kaszás+marokszedő vagy kettőző) volt, rendszerint három kaszás és három marokszedő dolgozott össze. Az első napon egy marokszedő csak kötelet terített két aratópár számára, a kaszása ezen a napon csak kévéket kötözött. Ez a könnyebb munka minden harmadik napon került egy-egy aratópárra: tehát két napig vágták a gabonát és markot szedtek, egy napig kötelet terítettek és kévét kötözték az aratópárok. Ez így ment egészen az aratás végéig.

Az uradalmi aratás körülményeit a legapróbb részletekig az uradalom és az aratók közötti aratási szerződések rögzítették. A közelmúltban Iváncsán bukkantam egy aratói szerződésre, amelyet gróf Wimpffen György Uradalmainak Göböljárási Intézősége és 30 pár arató kötött 1931-ben. A szerződésből kitűnik, hogy a 120 kh búza, ugyanennyi tavaszi árpa és zab learatására felfogadott aratócsapat tagjai a cséplésen kívül a gazdasági év során az uradalom takarmány-, kukorica- és burgonyatermesztési munkáit is elvégzik. Sürgős esetekben éjjel és vasárnap is tartoznak aratni. Az aratás módját így szabályozza a szerződés: „Az aratók kötelesek a gabonát alacsony tarlóra levágni, az általuk készített kötéllel, kötőfával a kévéket szorosan bekötni, azokat egyenes sorokban 18 kévés keresztben összerakni, az alsókévék kalászeit visszahajtani, és a papkévéket szorosan lekötni. A tarló fölgereblyéséhez az uradalom löge-reblyét ad. Kötelesek az aratók a kaparékok kévékbe kötni, a keresztben mellett 15 kévés csomókba összerakni. Az aratók kötelesek a szél által szétszórt kévéket összekötni, összerakni és újból lekötni, a beázott keresztet annyszor ahányszor szükséges az Intézőség rendeletére az aratás befejezése után is, még minden behordva nincsen, szárogatni és újból összerakni. Mind-ezen munkák pontos és lelkiismeretes elvégzéséért a learatott gabonának 11-ik részét fizeti az uradalom...” Kapnak még a gabonarész mellé egy szekér szalmát és ugyanennyi polyvát. Az aratás idejére fejenként 70 dkg kenyérlisztet, 30 dkg főzőlisztet, 3 dkg zsírt, 6,5 dkg szalonnát, 50 dkg burgonyát, 13 dkg főzeléket, 3 cl ecetet, 5 dkg sót, 6,5 dkg húst és 2 fillér fűszerpénzt kapnak minden napra. A főzéshez edényeket és tüzelőül kukoricaszárat, valamint az étel- és vízfordáshoz fogatokat az uradalom ad. A cséplésért az elcséplelt gabona 3,4 %-át kapja a csapat. Az aratók kötelesek kaszánként 5 kh kukoricát a termés 3 részéért egész éven át megmunkálni. Ugyanígy az uradalom összes réti és mesterséges takarmányát betakarítani, amiért haldanként 8 pengő 80 fillért fizetnek. Tartoznak az aratók ókszalmaként 1 kh burgonyát kiszedni tizedik részéért. A szerződés utolsó pontjában kikötik: „Az ellenszegülő, goromba, részeseges, társait bujtogató vagy feleselő munkást jogában áll az Uradalomnak azonnal elbocsájtani, anélkül, hogy bárminő kártérítésre igényt tarthatna.”

A szemnyerési eljárások közül századunk elejéig a paraszti gazdaságokban a lovakkal való nyomtatás és a kézi cséplés volt a legelterjedtebb. Az Alföldön kör alakú, keményre döngölt területre, a szérűre rakták a kévéket, amelyen a gabonaszemeket kitaposó lovak körbejártak. Hódmezővásárhely környékén, a Mezőföld falvaiban a Váli-völgyben az oldal nélküli szekérral való nyomtatást is gyakorolták. Itt a szérűn körbejáró lovak és a nehezekekkel megerhelt szekér kerekéi nyomták ki a gabonaszemeket. A tetőfedésre szánt rozsszalmát, a zsúpot cséphadaróval való kézi cséplés útján nyerték. A nyomtatás vagy a cséplés után a gabona rostálása, szelelése következett. A polyvát kézi rostával választották el a szemtől, majd a gabonát szeles időben falapáttal magasra szórták, s a szél kivitte belőle az ocsút.

A századfordulón a lovakkal hajtott járgányos cséplőgépek, majd a gőz, századunk húszas éveiben pedig a robbanómotoros cséplőgépek terjedtek el. Utóbbiakat még a termelősövetkezeti gazdálkodás kezdetén is használták egészen az 1950-es évek végéig. A kézi kaszásokat, a sarlós-kévékötőfás marokszedőket, a cséplőgépeket és a cséplőcsapatot ekkor váltotta fel végleges az aratás és cséplés munkafolyamatait egyszerre végző arató-cséplőgép, a kombájn.

Lukács László